

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09 «19»Франко І.:81'255:821.133.1-1

ФРАНЦУЗЬКА ПОЕЗІЯ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Ярема КРАВЕЦЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра світової літератури,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

У літературній спадщині Івана Франка значне місце посідає перекладацький доробок із французької поезії, в якому безперечно перевагу має видатний французький поет Віктор Гюго. Перекладацькі задуми щодо доробку французьких поетів взагалі не покидають Івана Франка упродовж усього його творчого шляху. У його листах постійно знаходимо міркування про видання того чи іншого поета, яке він пов'язував із бажанням презентувати чільніших представників французької поезії другої половини XIX століття читачам українських літературних журналів.

Найбільше В. Гюго присутній порівняно з іншими французькими поетами і в критичній спадщині І. Франка. Він став для І. Франка безперечним літературним авторитетом, еталоном, зразком, до творчості якого він прирівнював творчі здобутки інших французьких письменників. Им'я В. Гюго бачимо і в тих Франкових літературознавчих студіях, у яких він трактував питання про стан української літератури.

Ключові слова: І. Франко, французька поезія, переклад, літературознавчі студії, літературний авторитет, В. Гюго.

У літературній спадщині Івана Франка значне місце посідає перекладацький доробок із французької поезії, в якому безперечно перевагу має видатний французький поет Віктор Гюго (20 віршів). Окрім того, І. Франко своїми зацікавленнями інтерпретатора чужомовних текстів звернувся до поетичної творчості Поля Верлена (2 вірші), Жан Мореаса (5 віршів), а також Жана Рішпена (1 вірш). Цей список доповнюється двома віршами франкомовного бельгійського поета Жоржа Роденбаха [1]; робота над цими перекладами зайняла двадцять років творчого життя І. Франка.

Літературознавчі дослідження, пов'язані із цим видом перекладацької практики І. Франка, мають доволі велику історію. Варто тут насамперед згадати дві монографії, в яких це питання знайшло певне трактування – І. Журавська «Іван Франко і зарубіжні літератури» (К., 1961); В. Матвіїшин «Українсько-французькі літературні зв'язки XIX –

початку ХХ ст.» (Львів, 1989) [з окремим підрозділом – «Українські інтерпретації творів В. Гюго», в якому автор монографії на с. 58–64; 69–73 докладно подав історію зацікавлення І. Франка політичною лірикою В. Гюго]. Окремі питання, пов'язані із Франковим перекладанням лірики В. Гюго, потрактовано у статті Н. Модестової (історія перекладів І. Франка, політичний зміст лірики В. Гюго та мотиви, якими керувався І. Франко, перекладаючи політичну лірику французького поета); і в літературознавчих публікаціях львівського науковця Х. Паляниці («З невідомих перекладів Івана Франка революційної поезії Віктора Гюго» (1960), «Невідомий переклад І. Франка з поезії Віктора Гюго» (1962) та «Переклади І. Франка із французьких поетів» (1980)). Були й дисертаційні дослідження, в яких вивчали, зокрема, проблеми українського прочитання І. Франком поезії В. Гюго (Х. Паляниця «Іван Франко – критик, популяризатор і перекладач французької літератури ХІХ ст. в Україні» (Львів, 1967)).

Ще 25 листопада 1891 року в листі до Олени Пчілки І. Франко писав: «Закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжками; видаватиме її Академічне братство»; і через дві сторінки – знов про цю ж «Антологію»: «ся книжечка (Гайне) [...] має бути початком “Антології” заграничної поезії на нашу мову. Така антологія була віддавна моєю мрією, і я старався 3 роки тому назад підбити до співробітництва над нею Сивенького...» [2, т. 49, с. 310; 312].

У листі від 18 жовтня 1893 року до того ж адресата І. Франко уточнював: «З белетристики мені були б пожадані короткі новели і то найрадніше з народного життя, вірші оригінальні, а ще радше переклади лучших творів європейських поетів» [2, т. 49, с. 427]. Майже через рік, відповідаючи на лист Уляни Кравченко стосовно журналу «Жите і слово», запитував її, чи не могла б вона надіслати деякі переклади: «Я хотів би на чолі книжки б подати в'язанку перекладів з різних поетів європейських» [2, т. 49, с. 506]. Таке ж прохання висловлював і в листі до Василя Щурата, написаному того ж дня.

Переклади різних французьких поетів захопили І. Франка, особливо у зв'язку з рубрикою «Із чужих квітників» у журналі «Жите і слово». У листі, адресованому в Париж до Федора Вовка, поет просив «вирати і купити, що вважаєте відповідним для перекладів із новіших чи старших французів» [2, т. 49, с. 527], зазначаючи, зокрема, зацікавлення читачів Ж. Рішпенем, Ш. Бодлером та Беранже. Свій кінцевий задум І. Франко пояснив у листі до А. Кримського: «Мені бажається звільна знайомити нашу громаду з новішими проявами поетичної творчості і з перекладами старших творів, чим-небудь цікавих для нас або важних в історії літератури» [2, т. 49, с. 530].

Перекладацькі задуми щодо доробку французьких поетів не покидають І. Франка впродовж усього творчого шляху; на сторінках його листів постійно знаходимо міркування про видання того чи іншого поета: «Крушельницький зладить переклад кількох дрібних новелок Рішпена» (лист до Михайла Грушевського вересень 1899 року) [2, т. 50, с. 138]. І ще: «...про Сюллі Прюдому має написати Щурат, обіцяв на сьогодні, та досі не прислав» (лист до М. Грушевського від 30 вересня 1907 року) [2, т. 50, с. 331]; «Я виготовив кілька пачок творів віршами й прозою, оригінальних та переробок» (лист до В. Якіб'юка від 4 грудня 1915 року) [2, т. 50, с. 433–434].

Як знаємо, ранні перекладацькі зацікавлення І. Франка стосувалися передовсім Гомерової «Одісеї», Софокла, окремих пісень Нібелунгів, римованих перекладів «із декотрих пророків єврейських», твору «Короледворський рукопис» та ін., яких поет перекладав ще в Дрогобичі. У листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року, в якому якраз розповідав про свій від'їзд із Дрогобича, І. Франко писав: «Вийжджаючи з Дрогобича, я віз із собою кілька книжок, записаних своїми роботами». І ще трохи вище: «...від 6-го класу почав збирати собі власну бібліотеку, котра за 3 роки заповнила у мене цілу шафу і в котрій, крім комплекту Шіллера, Клопштока, Шекспіра, мав я й “Neues Leben” Ауербаха, і Дікенса, том Гейне, дещо з Жан Поля, Гете, Віктора Гюго і т. і.» [2, т. 49, с. 243].

Видається, що вперше про своє бажання зайнятися цілеспрямованою перекладацькою діяльністю двадцятирічний І. Франко написав у листі до Ольги Рошкевич від 29 лютого 1876 року: «...думаємо видавати книжечками твори, переводжені із інших словесностей. Початок має зробити Гетого “Фауст” мого перекладу» [2, т. 48, с. 46–47]. Попервах увесь його перекладацький інтерес був зосереджений навколо Гайнріха Гайне: вже у червні 1877 року в журналі «Друг» друкувався вірш німецького поета «Бабуся Грижа» у Франковому перекладі. Цікавився І. Франко і «Царицею Меб» англійського романтика Персі Біші Шеллі, його ж поемою «Епіпсихідіон», поемою Джорджа-Гордона Байрона «Каїн», друкуючи свої переклади переважно у львівській «Дрібній бібліотеці». В одному зі своїх листів до Ольги Рошкевич 1879 року сповістив про початок роботи над Шекспіровим «Ліром».

Першу згадку про зацікавлення Франка-перекладача В. Гюго знаходимо в його листі до Івана Белея (з кінця лютого 1882 року): «...Чи до 3 числа буде В. Гюго? Я би міг виладити переклад цілого уступу “Nox”. На тім листку маєш пробу мого переводу. Я думаю, що годі нам давати в “Світі” цілі “Бичування”, а дати тільки уступ початковий (“Nox”) і кінцевий (“Lux”) [...] Для біографії міг би ти або прислати мені матеріал, або й сам зладити, як гадаєш?...» [2, т. 48, с. 304].

Як зазначила Н. Чорна, одна із упорядників творів І. Франка у п'ятдесяти томах, як і життєпис В. Гюго, так і переклад поезії «Ніч» зі збірки В. Гюго «Бичування», не були надруковані. І. Белей писав І. Франкові: «Твій переклад Віктора Гюго хороший, особливо послідній кусничок, тільки годі його друкувати, бо сконфіскували б...» [2, т. 48, с. 678]. Та й сам журнал «Світ» з кінця 1882 року перестав виходити.

Згадку про цей факт знаходимо в листі І. Франка до М. Павлика від 12 листопада 1882 року: «Я послідніми часами поробив деякі студії над сучасною поезією європейською, прочитав Ленау, Дранмора, Лейтгольда, дещо з Кардуччі, з Віктора Гюго (зачав перекладати з французького «Les Châtiments», та Белей також боїться пускати в “Світ”), – і в окремій книжці можна б не тільки подати ті вірші, але й вияснити в передмові завдання сучасної поезії» [2, т. 48, с. 328].

А далі своїми перекладацькими зацікавленнями І. Франко сягнув чотирьох сонетів Вільяма Шекспіра, «Бурі» англійського драматурга, «Натана Мудрого» Готгольда Ефраїма Лессінга.

Після значної перерви прізвище французького поета знов знаходимо у листі І. Франка до М. Драгоманова від приблизно 24 травня 1887 року, в якому він подавав

адресатові список своїх праць, згадуючи між іншим переклад із В. Гюго, надрукований 1886 року на сторінках журналу «Зоря». До постаті поета, який займав особливе місце в його власних літературознавчих і перекладацьких зацікавленнях, І. Франко знову повернувся у листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 року, викладаючи свій *curriculum vitae*.

Вірші недавно померлого французького поета цікавили І. Франка насамперед як видавця «Літературно-наукової бібліотеки». Надсилаючи Олені Пчілці листа від 30 вересня 1891 року, І. Франко тривожився здоров'ям Лесі Українки: «Та я надіюся, що чень хоч тепер, при холодній порі, воно буде ліпше, і ми зможемо якнайшвидше бачити нові її праці, особливо ж обіцяні мені для “Бібліотеки” переклади з Віктора Гюго» [2, т. 49, с. 299].

Повну ясність у це питання вносить лист І. Франка до того ж адресата від 25 листопада 1891 року: «Закроюється тут у нас видання “Антології європейських поетів” особними книжечками; видаватиме її “Академічне братство”. [...] На другу книжку хотілось би набрати вибір з Віктора Гюго; у мене є дещо поперекладуване з “Châtiments”, а коли б панна Леся згодилася дати туди своїх “Бідних людей” і перекласти ще дещо з “Légende des siècles” або інших збірок, то ми могли б зложити гарну книжечку» [2, т. 49, с. 310]. Пропонуючи Лесі Українці «її оригінальні вірші друкувати особно», закінчував лист проханням: «А о переклади з Віктора Гюго ще раз прошу» [2, т. 49, с. 310]. Про свій задум через кілька днів повідомляв А. Кримського, якого хотів заангажувати до третього тому антології з подібною добіркою перських поетів: «На другий томик антології у нас є приладжено дещо з Віктора Гюго, і я надіюся на співробітництво при сьому томику Лесі Українки» [2, т. 49, с. 312]. Як зауважив літературознавець М. Павлюк, редактор частини листів, опублікованих у 49 томі зібрання творів І. Франка, задум видати окремою книжкою вірші В. Гюго здійснити не вдалося; Леся Українка нічого із запропонованої збірки В. Гюго не переклала, а сам І. Франко, звернувшись згодом до «Légende des siècles» французького поета, переклав з неї вірш «Вулкан Момотомбо».

З листування І. Франка бачимо, що він не одержав швидкої відповіді від Олени Пчілки: «Не знаю, де Ви тепер і чи можна мені писати до Вас, чи, може, Ви зовсім загнувалися на нас, що й чутки від Вас ніякої нема» (лист від 18 жовтня 1893 року) [2, т. 49, с. 246]. Пояснення цьому знаходимо в листі І. Франка до М. Драгоманова від 6 листопада 1893 року: «Перекладати з французької і італійської прийдеться хіба мені самому. Леся згори застерігається, щоб їй ніяких робіт не накидати, бо хвора і зайнята якоюсь більшою працею белетристичною, а більше ні в кого й питать» [2, т. 49, с. 433].

Як дізнаємося із Франкового листа до М. Драгоманова до перекладу віршів французького поета долучилася сестра ученого Олена Пчілка, три переклади якої з В. Гюго були опубліковані у книзі 2 журналу «Житє і слово» за 1894 рік. У листі до М. Драгоманова від 20 січня 1894 року І. Франко радісно сповіщав: «Дуже мене тішить те, що одержав від Ваших – сестри і сестринниці. Пані Ольга Петрівна прислала переклад трьох віршів з Віктора Гюго – “так собі”, як вона каже» [2, т. 49, с. 449].

Перекладацькі зацікавлення І. Франка стосувалися й інших французьких поетів, зокрема Ж. Рішпена, переклад якого обіцяв надіслати для «Житя і слова» Василь Щурат

про що нагадував йому І. Франко у листі від 4 серпня 1894 року. Задумавши подати на початку журналу «вибірку перекладів віршових», І. Франко самотужки здійснив цей задум, повідомивши В. Щурата про вихід VI книжечки «Життя і слова»: «Сюди пішли 4 п'єси із Віктора Гюго (мій переклад)» [2, т. 49, с. 513]. Ідеться про Франкові переклади віршів В. Гюго «Раз Бог батько й Асмодей», «Сон консерватиста», «Вулкан Момотомбо» та «Гриміть, гриміть раз в раз».

Дальші зацікавлення І. Франка французькими поетами і переклад їхніх віршів пов'язані, безперечно, із комплектуванням наступних книг журналу «Життя і слово», зокрема рубрики, в якій друкували поетичні переклади. У своєму листі від 12 листопада 1894 року до українського фольклориста Ф. Вовка, який певний час проживав у Парижі, І. Франко писав: «Для моєї рубрики “Із чужих квітників” у “Ж. і Сл.” мені треба різних віршів для перекладування. З французьких поетів я маю тільки Віктора Гюго “Légende des siècles” і “Châtiments” та Рішпена “Blasphèmes”. Посилаю Вам у своєму листі 5 гюльденів і прошу Вас вибрати і купити мені, що вважаєте відповідним для перекладів із новіших чи старших французів. Мені хвалено Рішпену “Chanson des gueux”. У нас люди цікаві на Бодлера. Може б найшлось де дешевеньке видання Беранже? [...] Роздобудьте що можна і що вважаєте вартим перекладу на нашу мову» [2, т. 49, с. 527].

Про свій задум і його методологічну основу вже через місяць І. Франко написав у листі від 21 грудня 1894 року до А. Кримського: «Як Ви, може, побачили з VI кн. “Ж. і Сл.” я розпочав давати на чолі всякої кн. антологійку перекладів із чужомовних поезій. Звісно, не всі вони однакової стійкості, та се дарма!» [2, т. 49, с. 529].

У січневому листі до Ф. Вовка за 1895 рік, нагадуючи адресатові про своє прохання щодо французьких поетів, І. Франко писав: «На книжки французькі жду. Мені хотілося би головню мати важніші появи поезії з думкою соціальною і релігійною (звісно без біготерії)» [2, т. 50, с. 20], уточнюючи тематичний пошук авторів. Вже незадовго пригадував про «Рішпену “Chants des gueux”» (лист від 1 лютого 1895 року), які незабаром одержав разом із «Торквемадою» В. Гюго і книжкою поезій Беранже.

Стосовно перекладів І. Франка із французької поезії можна тут говорити про два перекладні цикли – з одного боку В. Гюго, з другого – три поети-символісти Ж. Мореас, П. Верлен та письменник Ж. Рішпен, у поетичній творчості якого особливо відчутне різке заперечення офіційної буржуазної моралі. Робота над віршами цих авторів відповідала бажанню І. Франка презентувати читачеві «Літературно-наукового вісника» чільніших представників французької поезії кінця XIX століття. Така презентація відбулася 1898 і 1899 років, коли на сторінках «Літературно-наукового вісника» за підписом «з французького переклав Ів. Франко» друкувалися єдині цикли поезій згаданих письменників під рубриками «Із поезій Поля Верлена» (книга 6, 1898 рік), «Із поезій Жана Мореаса» (книга 3, 1899 рік) та «З жебрацьких пісень. Жан Рішпен» (книга 7, 1898 рік). Якщо про Ж. Мореаса, представленого на сторінках «ЛНВ» п'ятьма віршами із його найголовнішого твору-книги «Стансів» (1899–1901) – «Я втомлена, втомлена дуже»; «Як вояк, що в січі...»; «Хай спадають листки...»; «Ах, сміймося трохі...»; «Твої очі погідні, як той супокій...» – І. Франко ніде більше не згадував, то

про двох інших поетів – П. Верлена та Ж. Рішпена знаходимо поодинокі згадки у його критичних студіях.

У статті «Еміль Золя і його твори», вперше надрукованій 1878 року, І. Франко характеризував поета і драматурга Жана Рішпена як представника «натуральної школи французьких романістів, яка зараз має в своїх рядах найздібніших людей, справжніх корифеїв сучасної французької літератури» [2, т. 26, с. 97]. Ж. Рішпен потрапив у перелік з такими письменниками, як Альфонс Доде, Едмонд Гонкур, поетами Франсуа Коппе, Шарем Бодлером, вченим-істориком І. Теном.

Зокрема, П. Верлен («Покутну псалму» і «Сентиментальну розмову» якого І. Франко друкував у своєму перекладі на сторінках «Літературно-наукового вісника») у критичних студіях українського письменника згаданий особливо там, де йшлося про огляд західноєвропейської поезії XIX століття. У статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах», надрукованій того ж 1898 року, І. Франко виокремив у назві статті підрозділ «Посмертні вірші Верлена». Не відгукуючись схвально про Верленову поезію, вважаючи її поезією «хвилевого ефекту», І. Франко зауважив, що «панування моди і її часті зміни в сучасній європейській літературі є фактом» [2, т. 31, с. 35]. І далі письменник давав повнішу характеристику П. Верлена: «... чоловік, може, й геніальний, та від молоду затроєний алкоголізмом [...] Ніщо так не характеризує його, як видана недискретним та падким на скандал книгарем збірка його віршів, що по його смерті лишилася в його теці. [...] Ота збірка Верленових віршів, видана з початком 1896 року, була найкращим покажчиком того, що Макс Нордау назвав дегенерацією в сучасній французькій літературі. Далі в тім напрямі йти вже нікуди; лишається хіба поворот – або клініка та дім для божевільних» [2, т. 31, с. 36].

Не оминув П. Верлена І. Франко у двох епізодах програмної праці «Із секретів поетичної творчості», що друкувалася 1898 року у книгах 1–7 1 тому «ЛНВ». У першому епізоді звернення до французького поета було пов'язане із «суб'єктивною, безпринципною і ненауковою критикою» німецького критика Германа Бара, який називав П. Верлена то величим поетом, перед яким треба «глибоко хилитися і дякувати, що він був на світі», то в приватній розмові признавав, що «Верлен був нікчемний чоловік і що між його віршами більшість – сміття, а тільки дещо має на собі печать генія» [2, т. 31, с. 49]. Другий епізод стосується до 2 підрозділу II розділу. Психологічні основи, названого «Поезія і музика», в якому І. Франко торкався проб «деяких, особливо французьких поетів зробити поезію чистою музикою, будувати вірші зі слів дібраних не відповідно до їх значення, але відповідно до їх т. зв. музикальної вартості» [2, т. 31, с. 95]. Будучи прихильником радше «тої сили, яку мають слова як сигнали, що викликають в нашій душі враження в обсягу всіх змислів», український критик подавав «Верленову архімелодійну строфу “Les sanglots longs Des violons De l'automne...”» зі своїм прозовим перекладом [2, т. 31, с. 96]. І. Франко зазначав складність тих слів, зрозумілих лише втаємниченим «у спеціальну декадентську містику»: «Перекладені на яку небудь іншу мову, то значить позбавлені чисто механічної, мовної мелодії, ті слова не говорять нашій фантазії ані нашому чуттю нічогісінько...» [2, т. 31, с. 96].

Ще раз І. Франко звернувся до творчості П. Верлена в оповіданні «*Odi profanum vulgus*», надрукованому 1899 року у 1 книзі журналу «ЛНВ». Підхоплюючи свою попередню думку про збірку Верленових віршів, видану з початку 1896 року, яка дуже добре ілюструвала «дегенерацію в сучасній французькій літературі», І. Франко змалював у цьому оповіданні такого собі дегенерованого працівника «одного поступового і демократичного львівського дневника», який виступає тут під іменем «Заграничний політик» і має своїм гаслом «*Odi profanum vulgus et arceo*» («Ненавиджу низьку юрбу і погорджую нею»), бавиться власною поезією, «виливаючи своє чуття і промовляючи до чуття»: «Наші слова зробилися символами ідей, абстрактів, логічних процесів, а не чуття. [...] Хіба ж я можу вилити чуття могого серця тою самою мовою, котрою висловлюється “два рази два є чотири?”» Опонентом «Заграничному політикові» своєю реплікою виступає «Професор»: «А я думав, що чим серце повне, те устами ллється. Думав, що ясні ідеї і сильні чуття можемо висловити ясними словами. Думав, що ясність і простота...».

Для «Заграничного політика» «штука – сама собі мета. Вона – скарбниця найвищого, найсубтельнішого чуття», а сам поет не зобов’язаний «до вдячності суспільності, що видала і виплекала його, а суспільність повинна чтити, шанувати, обожати його за те одно, що він є. Бо він цвіт її, сума її найкращих сил, найпіднеслішого чуття, екстракт її мізку і квінтесенція її нервів» [2, т. 21, с. 83–84].

Переїнятий такою своєю незвичайністю, вибраністю, Заграничний політик «з легкомисністю, властивою поетам, забував про свою турботу [...] (йдеться про його сина, народженого звабленою ним одинадцять літ тому сільською дівчиною. – прим. Я. К.), був спокійний, марив та диспутував про штуку, декламував Верлена і писав заграничну політику» [2, т. 21, с. 85].

Після веселого снідання, «що протяглося до першої ночі», дуже швидко викинувши з голови свого сина Петруся, якого баба Василиха припровадила до нього на роботу, «Заграничний політик ішов додому з гарячою головою, ступав твердо, давно вже забув про Петруся, а в душі його бриніли тільки мелодійні вірші Верленові “*O poète, faux pauvre et faux riche, homme vrai...*” (“О поете, фальшивий бідаку і фальшивий багачу, правдивий чоловіче...”))».

Пан Вінкентій (Заграничний політик), увесь поїнятий Верленовою поезією, своєю незвичністю, вибраністю, особливим талантом, *credo* якого є *Odi profanum vulgus et arceo*, в годину найтяжчого горя, що випало на нього – трагічної смерті сина Петруся – «п’яний, як ніч, плакав і балакав – балакав. [...] Лист, лист, зараз треба лист написати!» У тім маячінні він декламує уривок із хрестоматійного вірша П. Верлена:

Les sanglots longs
Des violons
De l’automne
Blessent mon coeur
D’une langueur
Monotone.

І далі коротке лаконічне гротескне Франкове закінчення: «Жінка стояла над ним з заламаними руками і не знала, чи плакати, чи гніватися, чи посилати по лікаря» [2, т. 21, с. 97].

Попри негативну оцінку постаті П. Верлена і його поезії І. Франко все ж вважав потрібним помістити цикл «Із поезій Поля Верлена» на сторінках 6 книги «Літературно-наукового вісника» за 1898 рік, як неординарного явища у сучасній французькій поезії. Перекладач запропонував читачеві журналу два ліричні твори французького поета, які, безперечно, перегукувалися із його особистими переживаннями, як-от: «Мій Боже, ти зранів мене любовою, І досі рана та тремтить, болить! Мій Боже, ти зранів мене любовою» («Покутна псалма») [2, т. 12, с. 318]. Або ще щемливо-відчайне у «Сентиментальній розмові»: «У парку старезнім, самотнім, холоднім Двом тіням тим сниться колишнього тінь. “Чи тямиш колишній радощі наші?” “А пощо їх тямить? Амінь!”»

Власний дебют у перекладанні поезії В. Гюго сам І. Франко визначив у своєму «Сurriculum vitae», написаному 1888 року: «Того ж року (1888 р. – прим. Я. К.) переклав я також [...] деякі вірші Гете, Віктора Гюго...» [2, т. 29, с. 79]. Як бачимо, Франкове зацікавлення поезією В. Гюго розпочалося ще за життя французького письменника і тривало до 1902 року, знайшовши свої публікації в таких журналах, як «Зоря», «Жите і слово», «Зеркало», «Літературно-науковий вісник». Окремі переклади залишалися у вигляді автографів і друкувалися згодом у журналах «Культура» (1925 року), «Глобус» (1926 року) – у першому випадку під рубрикою «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881–1884» (публікацію підготував Михайло Возняк); у другому за підписом «З французького переклав Іван Франко», а також у книгах 7 і 9 видання Львівського університету «Іван Франко. Статті і матеріали» (Львів, 1960; Львів, 1962). Як зазначив Валерій Шевчук, упорядник і автор коментарів до 12 тому Зібрання творів у п'ятдесяти томах (К., 1978), І. Франко ретельно допрацьовував свої переклади, залишаючи ранні, чорнові, проміжні, а також остаточні, чистові автографи перекладу, як це було, наприклад, із віршем «*Nox*» із циклу «Бичування».

Автографи окремих перекладів засвідчують навіть і суттєві різночитання стилістичного і лексичного характеру, як, скажімо, у випадку з віршами «Закінчилось! Тиша всюди, страх і пожар...», «Сей огидник сказав: “Цар надземний і пан...”», «До народу». Щодо інших перекладів, тут маємо лише незначні правописні, стилістичні різночитання.

Поезія В. Гюго не покидала І. Франка до останніх років його життя: останній автограф перекладу вірша «*Що таке штука*» (в оригіналі «*L'art et le peuple*») датується орієнтовно 1914–1916 роками, коли-то І. Франко впорядковував видання під назвою «Збірка поезій, підготовлених до друку в 1914–1916 роках».

Ознайомлення із тематикою перекладених І. Франком віршів В. Гюго засвідчує особливий інтерес перекладача до політичної лірики французького поета, що й вплився у перекладі дев'яти віршів із циклу «Бичування» («*Les Châtiments*»), гостросатиричної добірки, спрямованої проти реакції Наполеона III. Окрім цього, І. Франко віддавав перевагу поезії В. Гюго співзвучній з його власними творами – тираноборчими ідеями вірша «До народу», глибоко психологічними «Згадці з ночі 4 грудня 1851» та «До-

машня війна»; філософськими віршами «Сон консерватиста» і «Вулкан Момотомбо», «Сумління», а також віршеві «Що таке штука», одному з останніх віршів В. Гюго (під своїм перекладом І. Франко зазначив «Написано в р. 1885, досі не друкувано») із такими близькими перекладачеві словами: «Штука – се думка, що встане, Всякі порвавши кайдани, Се побідитель благий; Дасть уярмленим свободу, Вільному дасть же народу Велич і славу в людей».

Найбільше В. Гюго присутній порівняно з іншими французькими поетами і в критичній спадщині І. Франка. Перша його згадка про великого французького письменника датується, певно, 1878 роком, коли І. Франко помістив у збірнику «Молот» відгук про сербський місячник «Стража», згадавши, що «між її белетристикою бачимо перевод великої книги Віктора Гюго “Історія одного проступку”» [2, т. 26, с. 94].

Цікавий факт стосовно трактування постаті В. Гюго знаходимо в листі І. Франка до Уляни Кравченко від 14 листопада 1883 року. Відповідаючи на «сердечний і щирий лист» початкуючої літератки, в якому вона просила вказати книжечки, які треба читати, «щоб надолужити те, чого [їй] досі не стає», І. Франко писав: «... я тільки раджу вчитися від них (других людей. – Я. К.) методи, форми, підглядати, відки вони черпають у своїм житті живу воду поезії, і дошукуватися так само і в нашій житті подібних джерел...» [2, т. 48, с. 369]; «...будьте ласкаві написати мені, якими ще бесідами, крім польської і руської, Ви владаєте настільки, щоб могли в них читати? Особливо ж радий би я знати, чи владаєте німецькою і французькою, так як для належного виображення в поезії конечно би Вам пізнати таких авторів, як Гете, Гейне, Ленау, Віктор Гюго і др.» [2, т. 12, с. 370].

Наступні згадки про В. Гюго пов'язані із оглядом життєпису, чи характеристикою того чи іншого французького письменника (як-от пізнання юним Золя творів В. Гюго, що перетворилося в нього на «любування Віктором Гюго в пізніші роки»), судження про перехід французької романтичної школи до політичного радикалізму (в особі В. Гюго). До згаданої вище проблеми І. Франко повернувся у статті «Еміль Золя, його життя і писання», що друкувалася в IV томі «ЛНВ» за 1898 рік, як додаток до останнього розділу історії «Злочинця Сальва» (уринок із повісті Е. Золя «Paris»): «Тут вони (Е. Золя, Сезан, Бай. – Я. К.) вели гарячі розмови, ділилися своїми молодечими думками і чуттями, читали з запалом вірші зразу Віктора Гюго, далі Альфреда Мюссе або свої літературні проби» [2, т. 31, с. 277]. Цікаві роздуми І. Франка знаходимо у його студії «Темне царство. Студія з приводу Шевченкових поем “Сон” і “Кавказ” (1881). Говорячи про Шевченкову політичну поезію та умови, за яких вона творилася, І. Франко писав: «Я не знаю ні в одній європейській літературі подібної поезії, написаної в подібних обставинах. Адже “Німеччина” Гейне, писана в Парижі 1844, та “Бичування” (“Les Châtiments”) Віктора Гюго, писані в Брюсселі 1853, постали – перша під впливом вільного парижського повітря, а друга на вигнанні у вільнім краю, коли поетам самим не грозило нічого з боку тих властей, на які вони кидали свої громи» [2, т. 26, с. 142].

Письменником великого таланту і запалу з-посеред інших письменників як-от Жорж Санд та Оноре де Бальзак називав І. Франко В. Гюго в обширній статті «З галузі науки і літератури» (1891 року), зазначаючи, що головними принциповими рисами цих

письменників були «вивчення життя і суспільства, пропаганда певних ідей і суспільно-політичних підвалин», що стали засадами пізніших молодих реалістів таких, як брати Гонкури, Е. Золя, А. Доде [2, т. 28, с. 161]. До творчості французького письменника І. Франко звернувся в статті «Шевченко героєм польської революційної легенди» (1886), переповідаючи один із уривків казки В. Гюго «Легенда про прекрасного Пекопена та прекрасну Більдур» [2, т. 29, с. 210–248]; у невеликій статті «Лорд Байрон» (1894), називаючи В. Гюго серед тих поетів, які належали до романтичної школи Франції, що «повстала далеко більше під впливом Байрона, ніж під впливом романтизму німецького» [2, т. 29, с. 292].

Не оминув французького поета І. Франко й у своїй магістерській дисертації «Іван Вишенський і його твори» (1895 року), згадавши В. Гюго серед таких «найвищих героїв духу людського» як Данте, В. Шекспір, П. Б. Шеллі, які співчутливо ставилися до «бідних невольників світової розкоші»: «Такий погляд», зауважив І. Франко, «проблискував більш або менш ярким полум'ям (гляди, наприклад, поему Віктора Гюго “La ritie suprême”» [2, т. 30, с. 158]. У тій самій праці, говорячи про іронію І. Вишенського, яка «всюди держиться в границях, зачеркнених щирим, добрим чуттям, не кусає до крові, не мучить і не шарпає нервів», її автор згадує «великого майстра іронізації в нашій віці, француза Віктора Гюго з його “Les Châtiments”» [2, т. 30, с. 203].

Варто наголосити, що Гюго-поет став для І. Франка беззаперечним літературним авторитетом, еталоном, зразком, до творчості якого він прирівнював творчі здобутки того чи іншого поета, визначив безпосередній вплив В. Гюго на творчі змагання різних французьких письменників. «З формального погляду Доде стоїть тут під впливом Віктора Гюго і французької народної пісні...», писав І. Франко, оцінюючи вірші Альфонса Доде, які «майже не звисні поза границями Франції» [2, т. 31, с. 177] (стаття «Життя і твори Альфонса Доде, його остання повість», 1898); звертався І. Франко до постаті В. Гюго і в статті «Нова чеська література і її розвій. Ярослав Врхліцький, його життя і творчість. “Бар-Кохба” (1899)», такими словами презентуючи читачеві «ЛНВ» молодого чеського поета: «Первочини літературної кар'єри Врхліцького загадкові. В 1874 р. виступає 21-літній парубок уперве з низкою перекладів із Віктора Гюго, що в минулому був для нього взірцем – виступає, можна сказати, вже скінченим майстром поетичної техніки, необмеженим паном над чеською мовою» [2, т. 31, с. 486]. «Легенда віків» В. Гюго стала для І. Франка мірилом цінності епічного задуму з драматичною формою. Розглядаючи твір Я. Врхліцького «Зломку ерореже» (1886), де «поет виразно вказує на свої епічні оповідання з міфології, історії і легенди як на часті одної великої цілості, одної епопеї людського роду», І. Франко наголошував, що у цьому творі чеського поета «немає того основного одного тону, що творив би з них щось подібне до цілості, хоч би тільки в такій мірі, як “Легенда віків” Віктора Гюго» [2, т. 31, с. 489].

Цікаве міркування про важливість прозової спадщини В. Гюго знаходимо у статті І. Франка «Принципи і безпринципність» (1903), в якій автор писав про те, як «колонсально розрослись і розширились інтереси особистої психології героїв», а «обсервація власне найдрібніших появ, рухів і відрухів душі зробилася без порівняння стараннішою й багатшою» [2, т. 34, с. 363–364]. Серед таких визначніших повістей XIX віку поряд

із «Посмертними записками Піквікського клубу» Чарльза Дікенса, «Міцною лавою» Фрідріха Шпільгагена, «Жерміналь» Е. Золя, І. Франко назвав «Знедолені» В. Гюго¹.

Ім'я французького письменника фігурує і в тих Франкових студіях, в яких він трактував питання про стан української літератури, зокрема про «найважливіші течії української літератури за останні 100 літ». У статті «Українсько-руська (малоруська) література» (1898–1899 років) І. Франко говорив про талановитих представників української літератури того часу, в якому чітко вирізняється той відтінок «романтичної школи, котрий, не задовольняючись самою фантастичністю і народним тоном, прагнув проникнути глибше в народне життя і шукати в ньому залишків колишнього кращого, ідеальнішого стану, зразків героїзму і правдивої релігійності» [2, т. 41, с. 85]. Серед таких письменників європейської літератури поряд із Людвігом Тіком, Новалісом, Адамом Міцкевичем, А. Мальчевським та С. Гоцинським автор статті згадував і Віктора Гюго. Французького письменника І. Франко ставив і серед ряду «пречудових індивідуалістів у всіх літературах Європи» разом із Томасом Муром, Ч. Діккенсом, Г. Гейне, Ніколаусом Ленау, А. Міцкевичем, Ю. Словацьким, О. Пушкіним, Т. Шевченком та іншими, пишучи у статті «На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901»: «... хіба ж се не історичні постаті, характерні для XIX віку? Вони, скажу сміло, неможливі в жаднім попереднім віці, характерні власне тим, що виявили в своїм житті масу основних прикмет кожної своєї нації і що їх поезія була невідлучною частиною їх духової істоти, виразом їх життя, їх індивідуальним твором в більшій, сильнішій мірі, ніж се було можливе коли-небудь давніше» [2, т. 45, с. 292].

Підсумковою щодо висвітлення творчого шляху В. Гюго, «найбільшого французького поета XIX віку і zarazом найкращого представника “галлійського” генія», можна вважати статтю І. Франка «Соті роковини вродження Віктора Гюго», вперше надруковану 1902 року у книзі 4 «ЛНВ». Докладно переповідаючи життєвий і творчий шлях класика французької літератури, І. Франко оповістив декілька своїх тезових роздумів, що яскраво засвідчили високу оцінку, яку він дав багатогранній діяльності В. Гюго, стали поясненням тієї мотивації, з якою він вибирав для перекладу українською мовою певні зразки поетичної творчості французького письменника:

- В. Гюго – великий речник великої нації, «що вмів не тільки величати її в днях блиску і слави, в моментах великих історичних поривів до свободи, але знаходив огнисте слово заохоти в хвилях занепаду духу, слово святого обурення в хвилях історичних помилок, находив сльози і відразу і нову силу в хвилях упадку і тяжких катастроф» [2, т. 33, с. 224];
- «його геній ловив на льоту настрої та змагання кожної епохи та давав їм вираз у огнистих, часто многословних, перетяжених образами, метафорами та контрастами, але все гучних та мелодійних віршах» [2, т. 33, с. 226];
- «кожна його нова книжка, як могутня блискавка генія, розходилася широко по світі і будила сильний відгомін» [2, т. 33, с. 228];
- «Се була одна з тих великих появ, що немов гігантичні будівлі заслонюють

¹ І. Франко добре знав цей твір В. Гюго. Одним із останніх його перекладів з французької літератури був уривок із роману В. Гюго «Знедолені», названий українським перекладачем «Ватерлоо», до якого І. Франко додав свою розлогу передмову (1912 року).

півгоризонту тим, що стоять близько них; треба аж значного віддалення, щоб обняти і оцінити їх велич. [...] Великі імпульси гуманності, милосердя, соціальної справедливості, що кинув він, протягом літ поступаючи все наперед у радикальним напрямі – ті насіння високого ідеалізму, які він розсіяв по широкім світі своїм огнистим словом, не пропадуть, а житимуть і цвістимуть ще й тоді, коли пам'ять усіх його епігонів, парнасистів, сатаністів, символістів та декадентів давно покриється заслуженим забуттям» [2, т. 33, с. 229].

Трактуючи проблему місця французької поезії у літературознавчій і перекладацькій діяльності І. Франка, варто простежити його зацікавлення тими французькими поетами, які не знайшли в нього своєї інтерпретації українською мовою, як-от Барбе д'Орвіллі, П. Беранже, Ш. Бодлер і Леконт де Ліль.

До творчості Барбе д'Орвіллі та Леконта де Ліля І. Франко звертався епізодично. У «Передмові» (до видання «Іліади» Гомера в переспіві Степана Руданського), надрукованій 1903 року, він згадував російські, польські та німецькі переклади Гомерових епопей. Не оминув своєю увагою і переклад, що зробив французький поет: «Завважу нарешті, що у Франції найбільшу популярність добули собі Гомерові епопеї в перекладі Леконта де Ліля, dokonанім прозою» [2, т. 43, с. 399].

Щодо Барбе д'Орвіллі, його ім'я надibuємо у статті І. Франка «Еміль Золя, його життя і писання» (1898 року) у зв'язку з автобіографічним оповіданням Е. Золя «La confession de Claude», яке, як зазначав І. Франко, мало великий успіх, більший, аніж його перша книжка «Contes à Ninon»: «Золя дістав уже за неї гонорар, хоч і невеликий. На молодого автора накинувся дивак-критик Барбе д'Орвіллі; Золя відповів йому дуже їдкою реплікою» [2, т. 31, с. 281].

Порівняно із попередніми поетами більшої уваги І. Франка заслужили П. Беранже та Ш. Бодлер. Згадку про П. Беранже знаходимо в обширній статті «Іван Гушалеви́ч» (1903), в якій І. Франко цитував репліку Богдана Дідицького про поетів «особливого дару мелодійності», серед яких був француз П. Беранже. Наступна згадка стосувалася коментарів І. Франка до «Листа А. Міцкевича до галицьких приятелів», в яких І. Франко розповідав про французько-польський комітет допомоги польському повстанню 1831 року, членом якого між іншими був і поет П. Беранже.

Перекладознавчі інтереси І. Франка стосовно творчості П. Беранже були пов'язані із першими спробами українських перекладів французького поета. Зокрема, в листі до М. Павлика від 26 березня 1879 року І. Франко повідомляв, що Володимир Кочовський «ладить перевід деяких політично-релігійних пісень Беранже і хоче видати його власним накладом» [2, т. 48, с. 168-169]. Прізвище П. Беранже І. Франко подавав і в листуванні з Павлом Грабовським, перекладачем 14 віршів французького поета. А в листі до Ф. Вовка від 12 листопада 1894 року запитував «може б, найшлось де дешевеньке видання Беранже», очевидно пов'язуючи це із задуманою рубрикою «Із чужих квітників» у журналі «Житє і слово» («мені треба різних віршів для перекладування»). «Роздобудьте що можна і що вважаєте вартим перекладу на нашу мову» – такими словами закінчував І. Франко свій лист до Ф. Вовка. Як дізнаємося

з листування І. Франка, поетичну книжку П. Беранже він одержав, про це двічі писав у листах до Ф. Вовка.

Найбільше місце у літературознавчих зацікавленнях І. Франка зі згаданих вище французьких поетів займав Ш. Бодлер. Прізвище французького поета знаходимо вже у ранніх студіях І. Франка, зокрема у статті «Еміль Золя і його твори» (1878), в якій І. Франко ставить Ш. Бодлера серед представників «натуральної школи французьких романістів», яка має у своїх рядах «справжніх корифеїв сучасної французької літератури» [2, т. 26, с. 97]. І далі: «Поезія – це життя, це його відбиття і саме в цьому, а не у фальшивому його прикрашенні, не в ідеалізації полягає вся її висока облагороджуюча вартість» [2, т. 26, с. 97].

Творчі засади Ш. Бодлера І. Франко трактував у статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» (1898), подаючи гасло прихильників модерних шукань: «Хто не пише в душі Ніцше, не йде слідами Бодлера, Верлена, Метерлінка [...], той не письменник, не варт доброго слова» [2, т. 31, с. 35]. Говорячи про «панування моди і її часті зміни в сучасній європейській літературі», І. Франко пояснював це «рефлексами тих духових настроїв, які викликає розвій сучасної емансипаційної боротьби» [2, т. 31, с. 35].

Повернувся І. Франко до творчості Ш. Бодлера у статті 1907 року «Маніфест “Молодої музи”», заперечуючи ту характеристику моральної і духовної кризи, що пройшла над Західною Європою, яку дав О. Луцький, мовлячи про «живе биття, сучасного, може, надміру вразливого людського серця...» [2, т. 37, с. 411]. Серед них О. Луцький називав письменників і філософів Фрідріха Ніцше, Генріха Ібсена, Моріса Метерлінка «і давнішого Бодлера», того, як зазначав І. Франко, «французького лірика-сатаніста 80-х років, який тепер у Франції майже забутий». Як бачимо, І. Франко не приймав творчості Ш. Бодлера, в якого все-таки переважали декадентські настрої, незважаючи на визнання несправедливості буржуазного світу та симпатії до знедолених.

Але варто, пригадати слова, з якими І. Франко звернувся до Ф. Вовка у своєму листі ще від 12 листопада 1894 року: «У нас люди цікаві на Бодлера» [2, т. 49, с. 527]. Задумавши у журналі «Житє і слово» рубрику «Із чужих квітників», для якої потребував «різних віршів для перекладування», І. Франко вважав за потрібне знайомити читача з усім, що є «вартим перекладу на нашу мову» і що відповідало запитам читача.

Літературознавча проблема «Французька поезія у літературознавчій і перекладацькій діяльності Івана Франка» – проблема маловивчена стосовно таких питань, як **співзвучність** перекладних творів власним поетичним творам І. Франка; **використання** поетом-перекладачем окремих лексем із власних віршів для відтворення настрою твору французького поета; а особливо **тематичний і настрівний зв'язок** між різними творами, що становлять літературну спадщину В. Гюго та І. Франка – поета і перекладача, той особливий **понятійний ряд**, який дає змогу чіткіше осмислити творчу особистість українського письменника (наприклад, «Каїн» (поема) І. Франка; драма «Каїн» Дж. Г. Байрона та вірш «Сумління» В. Гюго у перекладах І. Франка). Окремим невивченим питанням залишається питання перекладацької майстерності І. Франка при його тлумаченні французької поезії взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кравець Я.* Бельгійський письменник Жорж Роденбах в інтерпретації Івана Франка / Я. Кравець // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998. – С. 820–827.
2. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2013

Прийнята до друку 24.03.2014

FRENCH POETRY IN IVAN FRANKO'S LITERARY-CRITICAL AND TRANSLATIONAL ACTIVITY

Yarema KRAVETS'

*The Ivan Franko National University of L'viv,
Word Literature Dpt.,
1 Universytets'ka Str., L'viv, 79000, Ukraine*

Ivan Franko's literary heritage is largely dominated by the translational work from French poetry where indisputable preference goes to the outstanding French poet Victor Hugo. French poets remained in the focus of Franko's translational activity throughout his whole life. His letters contain systematic reflections on publishing this or that poet, which stemmed out of his desire to introduce the most outstanding representatives of French poetry of the second half of the 19th century to the readers of Ukrainian literary journals.

Compared to other French poets, Victor Hugo also dominates in Franko's heritage as a literary critic. For Franko he became an indisputable literary authority, a standard, an example to follow, the one against whose works the creative attainments of other French authors could be judged. Hugo's name can be seen, too, in those literary papers where Franko scrutinized the condition of the Ukrainian literature.

Keywords: Ivan Franko, French poetry, translation, literature studies, literary authority, Victor Hugo.

**ФРАНЦУЗСКАЯ ПОЭЗИЯ
В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ И ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИВАНА ФРАНКО**

Ярэма КРАВЭЦЬ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

В литературном наследии Ивана Франко значительное место занимают переводы французской поэзии, среди которых несомненное преимущество имеют произведения Виктора Гюго. Переводческие интересы, относящиеся к творчеству французских поэтов, не покидают И. Франко на протяжении всего его творческого пути; в письмах писателя постоянно находим размышления об издании того или другого поэта. Таким образом он хотел ознакомить читателей украинских литературных журналов с лучшими представителями французской поэзии второй половины XIX века.

Сравнительно с другими французскими поэтами, В. Гюго больше всего присутствует и в критическом наследии И. Франко. Гюго-поэт становится для И. Франко бесспорным авторитетом, эталоном, образцом, с которым он сравнивает творческий путь других французских писателей. Имя французского поэта упоминается и в тех литературоведческих исследованиях И. Франко, в которых он рассуждал о состоянии украинской литературы.

Ключевые слова: И. Франко, французская поэзия, перевод, литературоведческие исследования, литературный авторитет, В. Гюго.